

Heller Ágnes

Olvasónapló 2014–2015

Részlet

Kertész Imre: *A végső kocma*

A könyv négy részből áll. Az első, a *Nyílt titok* a szerző szubjektív elmélkedéseit tartalmazza. A második, *A végső kocma* voltaképpen az első rész folytatása, azzal a különbséggel, hogy Kertész gondolatait egy B.-nek nevezett személy szájába adja. A harmadik rész, a *Trivialitások kertje* naplófeljegyzéseket tartalmaz, míg a negyedik rész *A végső kocma (második nekirugázkodás)* egy regény néhány kezdő oldala.

Ha nem ismerném a szerzőt, hat dolgot hamarosan megtudhatnék róla olvasás közben. Hogy férfi, hogy öreg, és ennek tudatában van, hogy (ebből is következik) kortársam, hogy magyar zsidó, hogy író-költő és nem filozófus, s hogy a régi európai kultúra szerelmese. Ennek a hat dolognak, illetve körülménynek az ismerete már be is vezet a könyv sűrűjébe. Mert minden szó, minden gondolat ezekből a gyökerekből fakad. Jramisten, rettenetes kifejezés, de én nem vagyok szépíró.

A rend kedvéért külön beszélnék az első két részről, s külön a harmadikról, majd a negyedikről.

Ha szabad a könyvet egy másik szerző művéhez hasonlítanom (egy olyan szerzőéhez, aki Kertész egyik kedvence, ahogy az enyém is), engem Thomas Mann *A Doktor Faustus keletkezése* című könyvére emlékeztet. Kertész nem említi ezt a tanulmányt, de többször hivatkozik magára a regényre, a *Doktor Faustus*ra, például amikor az idős és már igen beteg Ligeti Györgyre emlékezik. Ligeti, aki nem akarja hallani a saját zenéjét, és csak Bachot és Schubertet tudja már elviselni, őt Adrian Leverkühnre emlékeztet. Nos, a *Doktor Faustus* már régen a maga útját járta, amikor Mann megírta a mű keletkezése és saját tüdőrák-operációja történetét. Erre a regény regényére, pontosabban ennek a fordítottjára ismertem rá Kertész írásában. Ő ugyanis nem egy már a maga útját járó regény keletkezésének történetét írja meg, hanem egy olyan regény regényét, amely soha nem íródott meg, s nem is fog megíródni. Igaz, a feljegyzések során Kertész megemlíti a *K. dosszié* keletkezését is, egy könyvét, amely megjelent (s amelyről írtam is), de nem ez volt a „Mű”, amelyről életműve beteljesedéseként ábrán-

dozott, hanem *A végső kocma*, s ezen belül is a bibliai Lót történetének modern, kertészi változata.

Thomas Mann itt is kísért. Ő megírta a bibliai József történetét, Kertész meg fogja írni a bibliai Lót történetét. Jegyzeteiben állandóan kísérletezik a Lót-történet számtalan értelmezésével, s közülük az egyiket majdnem végig is vezeti az utolsó részben, ahol hőse, Sonderberg próbálja megírni ugyanezt a történetet. Kertész Lótja a bibliai Lót, de mégsem az. Kertész ugyanis, többek között, arra kéri rá Lót történetével kapcsolatban, hogy létezhet-e ártatlan ember a bűnösök között. Tudjuk, hogy a Bibliában Lót nem az „ártatlan ember”, hanem idegen férfi Szodoma városában, aki erkölcsi kötelességének érzi, hogy megvédje vendégeit a „benszüllött” népség támadásával szembe. Attól, hogy az őrjöngő tömeg megerőszkolja, meggyilkolja őket. A pogrom hevében felajzott csőcselék ekkor Lóra támad, hogy meglincselje azt, aki idegen létére bíraskodni mert városuk szokásai felett. Remek modern téma, jól ismerjük a történetet, nem csodálom, hogy Kertész éveken keresztül számos variációt írt rá.

Kertész szerint Lót zsidó, a zsidót szimbolizálja, holott Lót idejében nem volt még zsidóság. Én is így látom, igaza van, már csak azért is, mert Lót története nem Lót állítólagos idejéből maradt ránk. Kertész sok variációt írt erre a témára. Az egyik változatban nukleáris háború tört ki, és Lót lányával egy magas hegyre menekült, ahová nem ér el a gyilkos sugárzás, s ahol ő és lányai az egyedüli túlélők. De a „katasztrófa-irodalom” szerencsére nem Kertész kenyere, akad elég katasztrófa manapság enélkül is. Kertész számára nem is egy.

Akárhová is lapozunk e könyv jegyzetei között, mindig és mindenütt rábukkanunk a központi témákra, előérzetekre, életerzésekre, alapgondolatokra, akárminek is nevezzük azokat.

A végső kocma címet olvasva mindenki azt hiszi, hogy a történet a halálról szól. A halálról, mint Kertész is írja, azonban nem tudunk semmit sem mondani, mert senki sem ismeri, mert nem tudjuk, mi is az. A végső kocma nem a halál, hanem az, ami a meghalást megelőzi, a meghaláshoz vezető út, a meghalás előszobája, tapasztalata. A betegség, a test el-

sorvadása, szervezet csődje, a depresszió, a tehetetlenség érzése, s mindaz, ami a férfiaknál ezzel jár, mivel csak férfiak tudnak depressziós állapotukból szerencsét, azaz irodalmat kovácsolni, testi impotenciájuk leírásából szellemi potenciát meríteni.

Nagyon szépen, mert alig láthatóan, csak érezhetően kapcsol össze Kertész két hanyatlástörténetet, két öregséget, két impotenciát. A saját hanyatlását, öregedését, betegségeit és Európa, az európai kultúra hanyatlását, öregedését és betegségeit. Két hanyatlástörténet, kétfajta tehetetlenség, kétfajta depresszió fonódik itt össze, s mindkettő ugyanazon tengely körül forog. Ez a tengely a zsidó sors, a zsidóság. A sorstalanság sorsa.

Saját zsidóságán Kertész sokat elmélkedik, mint annyian mások. Mitől zsidó valaki, akinek nincs vallása, bár – két Gyuri barátjával (Ligeti, Klein) ellentétben – Kertész nem ateista. De, mint írja, fogalma sincs a zsidó történelemtől, a parancsolatokról, nem tagja egyetlen zsidó közösségnek sem.

Ám Kertész mégsem a „negatív zsidó”. Mint zsidót akarták megölni, s ez a trauma egész életén végigkísérte. De Auschwitz számára nem vált múlttá, nem valami, ami egyszer megtörtént, és soha többé nem történhet meg újra, pusztán azt a feladatot róva ránk, hogy soha el ne felejtjük. Ennél sokkal több lakozik Kertészben Jeremiás prófétából: ő a jövő katasztrófáját vetíti előre. Izrael államot ugyanaz a veszély fenyegeti, mint a szétszóródott zsidóságot hetven évvel ezelőtt. A zsidókat ismét meg akarják ölni. Az iszlám államok nem érik be kevesebbel, mint minden zsidó elpusztításával. Ők akarják befejezni Hitler művét. És Európa? Az európai baloldal, az európai liberálisok? Nemcsak, hogy nem akarják észrevenni azt, ami a szemük előtt zajlik, hanem még az iszlám terroristákat védelmezik, Izraelt marasztalják el azért, mert meg akarja védeni a világ maradék zsidóságát. (Hátha még tapasztalta volna azt, ami most történik, ha látta volna Európa násztáncát a Hamasz nevű korszerű, mai SA-banda előtt...) Antiszemiták, igen, de nemcsak antiszemiták, hanem szembe is köpik saját értékeiket. Védekező és megértő álláspontot foglalnak el az új barbárokkal szemben. Az európai kultúra csődjét láthatjuk.

Kertész prófécija talán pusztába kiáltott szó. A próféták esetében ez így szokott történni. Csak egy dolgot jegyeznek meg, igen halkan. Azt, hogy Európa saját értékeinek relativizálása nem pusztán az európai hagyomány ellenére jött divatba, hanem mint annak folytatása is, mint annak egyik logikus következménye is. Ami pedig „Isten halálát” illeti, Nietzsche nagy szerelmesének be kell látnia, hogy manapság megint csak Isten nevében folyik az öl-

döklés, megint csak Isten nevében törnek újra a zsidóság életére.

Kertész története tehát nem szokásos hanyatlástörténet, nem szokásos kultúrakritika, hanem egy tragédia, egy katasztrófa köré, a zsidóság elpusztítása, elpusztulása köré szerveződő prófécia. A zsidóság sorsa így a világ, Európa sorsának mércéje lesz. Auschwitz jelezte, hogy Európa könnyűnek találtatott. S az Auschwitz-„szentimentalizmus” nem takarja el, hogy Európa egy új tragédia felé egyengeti az utat, s hogy már csupán azzal, hogy egyengeti, ismét könnyűnek találtatik. Azok a zsidók, akik azzal akarják zsidóságukat vagy zsidó „származásukat” semlegesíteni, hogy buzgón hibáztatják Izrael államot, azaz a zsidókat, s még buzgóbban képviselik a palesztinok igazságát, ugyanazt a játékot játsszák, mint száz évvel korábbi elődeik, akik azt hitték, hogy a zsidóság feladata az „asszimiláció”, az eltűnés, a felszívódás, a nem létezés.

A személyes halálközelség, a depresszió, a betegségek Kertésznel lírai formát öltenek. Egy-egy feljegyzés egy-egy költemény. („Csak én bírok versemnek hőse lenni”, mint Babits Mihály írja *A lírikus epilógjában*.) Hol impresszionista, hol expresszionista versek ezek akkor is, ha nem versformában íródnak. Az író majdnem kizárólag önmagáról beszél. Űzött vad, akit senki sem ért. Persze az írónak, mint minden embernek, számos énje van, egyszer az egyik beszél, másszor a másik, ellent is mondanak egymásnak. Kétségbeesés, majd boldogság. De lírában, önkifejezésben nincs ellentmondás. S talán az sem egészen igaz, hogy Kertész minden „versben” önmagát figyelni, saját hangulatait, érzéseit foglalja lírai formába. Remek megfigyelő is. Olykor leír egy koldust, olykor egy madarat, olykor egy vacsorát, olykor a feleségét, olykor egy-egy ismerőst. Olykor érzékelteti Berlin hangulatát, olykor elmesél egy boldog szilvesztert Madeirában.

A trauma, a tapasztalatok, a félelmek, a jóslatok mind közrejátszanak abban is, hogy Kertész retteg a szaporodástól. Ennek a rettegésnek legköltoőbb megfogalmazását ismerjük *Kaddis a meg nem született gyermekért* című gyönyörű regényéből. De eltekintve attól a költői éntől, ezekben a feljegyzésekben sem csak arról van szó, mint számos férfiembernél, hogy túl egoista ahhoz, hogy utódokkal törődne. Mert őt az is ingerli, ha másnak vannak utódai, így például a feleségének. Ez a rettegés megint eszembe juttat egy másik történetet, Sartre-nak a hadifogságban írt és előadott *Bariona* című drámáját. A júdeai zsidóság végnapjait élve Bariona fogadalmat tesz, hogy gyermektelen marad, s azt akarja, hogy egyetlen embernek se legyen utóda Júda országában. Előttünk a katasztrófa, gyereke-

inknek a rabszolgaság. Természetesen a darab végén megjelenik a betlehemi csillag, és újra megnyílik Bariona előtt a jövő. Kertész nem Bariona, ő nem lát efféle jövőt. Bizonyára azért nem, mert nem tűnik fel ilyesféle csillag Európa egén.

Amikor azt mondtam, hogy a zsidóság sorsa a könyv tengelye, hiszen minden ekörül forog, nem állítottam, hogy ez a fő témája is. A fő téma, ha lehet efféléiről naplójegyzetek esetében egyáltalán beszélni, maga az írás. Az író szenvedélyesen ír. Nem tudja abbahagyni. Laptopját szabadságára is magával viszi. Utazás közben sem tud pihenni. Beteg, ha írás nélkül telik el egy nap. Felkel az éjszaka közepén, hogy laptopja elé üljön. Depresszióit is ez a téma kíséri. Nemcsak testi „romlásáról” számol be, az impotenciától való félelme nem pusztán szexuális. Mindig attól tart, hogy nem tud többé írni, vagy nem úgy írni, ahogy valaha, vagy hogy nem tudja az elkezdettet befejezni. Hogy nem tud, Arany Jánossal szólva, még egyszer „olyat énekelni”. Lehet, sőt valószínű, hogy e könyv harmadik részének létrejöttét, kiadását ennek az „íráshoz való akarathoz” köszönheti.

Mesterségesnek tűnik a harmadik részt mereven elválasztani az első kettőtől. A gondolatmenet „tengelye” marad, ahogy a fő téma is. Mit több, sok minden marad az európai kultúrához való nagy ragaszkodásból is. Thomas Mann, Schopenhauer, Nietzsche, Milosz, Celan s a „klasszikus” zene. A Ligetivel való harcos barátság mindkettőben szerepet kap. Schiff András (Andris) és Daniel Barenboim is itt lépne előtérbe. Mégis radikális a különbség. A harmadik rész is szubjektív, ami rendben is van a líra esetében. De ez a harmadik rész megszűnik lírai lenni. Kertész maga is tudja ezt, ezért nevezi el ezt a harmadik részt a *Trivialitások kertjének*. Kertet nem látok, trivialitást annál többet. Néha majdnem fájóan sokat.

E harmadik rész napló. Az ember személyes naplójában többnyire azt örökíti meg, amit az egyik vagy másik napon a legfontosabbnak tart. S hogy mit tart valaki saját napjaiban a legfontosabbnak, az az ő privát ügye. Senkinek semmi köze hozzá, kivéve, ha kiadja. Ilyenkor az író többé nem mint író, nem mint Albatrosz jelenik meg, hanem mint a földön bicegő filiszter. Kérdés, akarjuk-e őt ilyennek látni?

Tévedés ne essék, Kertész naplója nem Heidegger „fekete jegyzetfüzetei”. Nem mondja privátim az ellentétét annak, amit íróként mond. Egyetlen

olyan nézetet nem ad elő, amit szégyen lenne nyíltan vallania. És a napló nem hazug, valóban őszintének tűnik. Ugyanakkor egy hiú és kicsinyes ember nézi benne magát a saját tükrében. Olyan, akit én nem akartam volna látni.

Mi az, amit az író fontosnak, megjegyzésre érdemesnek talál a napjaiban? Mindenekelőtt az, hogy hol, melyik miniszter, miniszterelnök s egyéb híresség látta vendégül, és melyik előkelő hivatalban vagy szállodában. Továbbá: hol és milyen kitüntetések kapott, és kitől. A felsoroláshoz mindig hozzászól, hogy mindezek a kitüntetések, meghívások, kézfogások őt hidegen hagyják... de akkor miért tartja olyan fontosnak, hogy részletesen megemlékezzék róluk? Azok a megjegyzések, hogy ő minden kitüntetés „felett” áll, és az, hogy ugyanakkor mindig megemlékezik róluk, csak fokozza rossz érzéseimet.

Talán nincs olyan európai ország, amelynek miniszterei, hírességei, sztárjai ne szerepelnének Kertész naplójában. De nem tudok meg róluk semmit a hivatali pozíciójukon kívül. Szerepelnek a naplóban olyanok is, akiket nemcsak becsülök, hanem akikről szívesen olvasok is, mint a már említett Schiff András (Andris), vagy Barenboim. De nem a hangversenyeiket írja le vagy elemzi (lehet, hogy ennél szerényebb), nem a velük folytatott beszélgetéseket jegyzi fel, ami igazán érdekelne, hanem azt, hogy hányszor látták vendégül otthonukban, s mennyire becsülik őt. Ez viszont nem érdekel. Semmi közöm hozzá. Mit tagadjam, ez a rész untott.

Az Értől azt Óceánig. Vagy ahogy Kertész megjegyzí: Auschwitztól a német szolgálati érdemrendig. Ezt meg kellett írni, ez a leghosszabb út, amit valaki végigjárhat. Elegendő lett volna leírni ezt az egyetlen mondatot. Minden további mondat, naplóbejegyzés csak levon e nagy mondat erejéből.

Hadd térjek rá, megkönnyebbülve, az utolsó részre, tehát: *A végső kocsmá (második nekirugaszkodás)*. S az elsővel szemben ez az igazi. Csak néhány oldal, de néhány igazi regényoldal. Megint az Én beszél, de stilizálva. A könyv szépen zárul. Ha Kertész kihagyta volna a *Trivialitások kertjét*, a könyv nagyobb erővel szólalt volna meg, de ezt valószínűleg azért nem tette, mert írni akart. Szébb lett volna *A végső kocsmá* első megfogalmazásától azonnal a második nekirugaszkodással folytatni. De hát ez megint nem rám tartozik. Éppen ezért nem vagyok kritikus, csak örülök annak, amit szeretek.